

Beschreven doet leven

Zijlstra, H

Publication date

2007

Document Version

Final published version

Published in

Tjeerd

Citation (APA)

Zijlstra, H. (2007). Beschreven doet leven. In *Tjeerd* (pp. 152-155). Stichting Bonas.

Important note

To cite this publication, please use the final published version (if applicable).
Please check the document version above.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download, forward or distribute the text or part of it, without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license such as Creative Commons.

Takedown policy

Please contact us and provide details if you believe this document breaches copyrights.
We will remove access to the work immediately and investigate your claim.

B
O
N
A
S

Bibliografieën en oevrelijsten
van Nederlandse architecten en
stedebouwkundigen

STICHTING BONAS • NEDERLANDS ARCHITECTUURINSTITUUT

Tjeerd Boersma

Laverend op koers

Jean-Paul Baeten
 Radboud van Beekum
 Ruud Brouwers
 Gonda Buursma
 Tonny Claassen
 Rob Dettingmeijer
 Ben Eerhart
 David Geneste
 Rein Geurtsen

Albert Gielen
 Lily Hermans
 Guido Hoogewoud
 Michiel Kruidenier
 Marieke Kuipers
 Jan Laan
 Lydia Lansink
 Paul De Ley
 A.C.A. de Micus

Patrick van Mil
 Wies van Moorsel
 Ingrid Ostermann
 Ineke Pey
 Michiel Roding
 Pauline van Roosmalen
 Dorothee Segaar
 Chris Smeenk
 Niek Smit

Han Timmer
 Ton Verstegen
 Rosa Visser-Zaccagnini
 Jan Vredenberg
 Mariet Willinge
 Hielkje Zijlstra

Bibliografieën en oeuvrelijsten
 van Nederlandse architecten en
 stedenbouwkundigen

Tjeerd Boersma

Laverend op koers

bundel ter gelegenheid van het afscheid van
 Tjeerd Boersma bij BONAS, juli 2007

Onder redactie van Radboud van Beekum, David Geneste en Jan Vredenberg

Deze speciale uitgave verschijnt op initiatief van de Stichting Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedebouwkundigen (BONAS). Hij kon gerealiseerd worden dankzij de genereuze medewerking van het Nederlands Architectuurinstituut, Rotterdam, Manifesta, bureau voor grafische vormgeving, Rotterdam, RS Drukkerij, Rijswijk, en door financiële bijdragen van vele liefhebbers van BONAS.

Colofon

vormgeving: Manifesta, Rotterdam
druk: RS Drukkerij, Rijswijk
productie: Radboud van Beekum, Jan Vredenberg

Omslagfoto: Rosa Visser-Zaccagnini

Fotoverantwoording:

Niet alle rechthebbenden van de gebruikte illustraties konden worden achterhaald. Belanghebbenden wordt verzocht contact op te nemen met Stichting BONAS, Museumpark 25, 3015 CB Rotterdam.

Eerder verschenen in deze reeks:

Michiel Brinkman (1873-1925)
Henri Evers (1855-1929)
J.H.W. Leliman (1878-1929)
J.J. van Nieukerken (1854-1913), M.A. van Nieukerken (1879-1963) en J. van Nieukerken (1885-1963)
M.P.J.H. Klijnen (1887-1973)
J.M. Groenewegen (1888-1980)
J. Otten Husly (1738-1796)
L.P. Roodbaard (1782-1851)
J.C. van Epen (1880-1960)
A.L. van Gendt (1835-1901), J.G. van Gendt (1866-1925) en A.D.N. van Gendt (1870-1932)
E.H. Kraaijvanger (1899-1978) en H.M. Kraaijvanger (1903-1981)
G.W. van Heukelom (1870-1952)
A.F. Aalbers (1897-1961)
I. Falkenberg-Liefrinck (1901)
H. Knijtzjer (1914-1974)
K.J. Muller (1857-1942)
A. Bodon (1906-1993)
J.H. Leliman (1828-1910)
Harry Elte Phzn (1880-1944)
A.J. Kropholler (1881-1973)
Ad van der Steur (1893-1953)
Liem Bwan Tjie (1891-1966)
L van der Laan (1864-1942) en J.A. van der Laan (1896-1966)
A. Eibink (1893-1975) en J.A. Snellebrand (1891-1963)
J. Verheul Dzn (1860-1948)
Z.D.J.W. Gulden (1875-1960) en M. Geldmaker (1874-1930)
Th.W. Rueter (1876-1963)
A. Nicolai (1914-2001)
Cora Nicolai-Chaillet (1919-1975)
F.A. Warners (1888-1952)
K. van der Gaast (1923-1993)
S. van Ravesteyn (1889-1983)
A. Broese van Groenou (1880-1961) en S. de Clercq (1876-1962)
Theo Bosch (1940-1994)
A.J.N. Boosten (1893-1951)
Hendrik Willem Valk (1886-1973)
M.F. Duintjer (1908-1983)
Paul De Ley (*1943)
Rotterdam 2007

Hielkje Zijlstra

De titel van deze bijdrage is een variant op de uitdrukking: wie schrijft die blijft. Voor de schrijvers onder ons gaat dit natuurlijk op, maar voor architecten en voor hun gebouwen gaat het tegenwoordig niet meer op. Het recenseren van architectuur is op dit moment een professie op zich. Ik zou graag zien dat architecten zelf weer de pen ter hand zouden nemen om het nageslacht en ander geïnteresseerden, uit te leggen wat hen bezielde om een gebouw op die wijze te realiseren zoals als wij het ervaren.¹

Bovenstaande is een variant van één van de conclusies uit mijn proefschrift dat gereed kwam aan het eind van 2005. De database van BONAS was gedurende de laatste jaren van mijn onderzoek in de lucht en daar heb ik dankbaar gebruik van gemaakt. Mijn onderzoek voerde ik uit op de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit van Delft. Een faculteit met een grote bibliotheek waarin zowel boeken als tijdschriften in groten getale aanwezig zijn. Uit de jaren dat ik daar eerder had gestudeerd (1980-1987) herinnerde ik mij dat er in de bibliotheek een man zat die alle tijdschriften categoriseerde op auteur, onderwerp, locatie, etc. De met een typemachine ingevulde kartonnen kaartjes werden in de stalen ladekasten geplaatst en vormden de enige toegang tot de talloze dikke boe-

ken met de ingebonden jaargangen van tijdschriften. Tegenwoordig werkt men met elektronische dataverzamelingen, maar de systemen die toegankelijk zijn via de TU Delft starten die catalogi pas in het jaar 1970.

Voor de tijdsspanne die mijn proefschrift besloeg, 1940-1970, had ik dus aan deze elektronische ingangen niet zo veel. Gelukkig staan de stalen kasten met de vele laden nog in de bibliotheek opgesteld, maar wie schetste mijn verbazing dat ik nergens een opsomming vond die geordend was op auteur. Bij de baliemedewerker informeerde ik hiernaar. Een oudgediende opgespoord en de aap kwam uit mouw: door gebrek aan ruimte had men enige tijd geleden de laden met kaartjes die waren geordend op auteursnaam weggegooid, want die worden toch bijna niet ingekeken. Iedereen weet toch dat de eerste ingang bij literatuuronderzoek altijd die is van de auteur? Nu moet u weten dat de faculteit Bouwkunde in Delft onderhevig is aan een verwetenschappelijking die gelijke tred moet houden met de andere faculteiten. Dit betekent dat de medewerkers 'wetenschappelijke output' moeten genereren volgens de normering van de TU Delft. Hierbij is geschreven tekst, publiceren, de enige vorm van tastbaar bewijs van de wetenschap. Er is een schrijvende generatie ontstaan die boeken en

- 1 Zijlstra, H., **Bouwen in Nederland 1940-1970, Continuïteit + Veranderbaarheid = Duurzaamheid**, (dissertatie), Publicatiebureau Bouwkunde, Delft 2005.
- 2 Maaskant, H.A., **Groot-handelsgebouwen N.V.**, Herfst 1951, 2.

tijdschriften vult waarbij de naamsvermelding van de auteur klinkende munt oplevert. Het gaat hierbij dus om de auteur!

Gelukkig bood de BONAS Archiwijzer mij de mogelijkheid om wel op auteur de publicaties op te zoeken uit de periode die ik nodig had. Ik maakte hier dankbaar gebruik van, en wijs studenten er ook nu nog op dat hier dus wel een ingang op auteur te vinden is voor publicaties die stammen uit de periode van voor 1970. Toen schreven architecten namelijk zelf nog regelmatig over hun gebouwen. In tweeërlei opzicht is het jammer dat dit in onbruik is geraakt. In eerste instantie omdat men nu op de universiteiten aan de wetenschappelijke standaard dient te voldoen dat men zelf schrijft. Wie schrijft die blijft dus. De talloze artikelen over gebouwen, over de architecten zelf, interviews, door anderen dan henzelf genoteerd, tellen niet mee in de wetenschap. Publiceren is inmiddels ook op de faculteit Bouwkunde een belangrijk criterium geworden bij de aanstelling van hoogleraren. Velen dienen zich aan met een prachtig oeuvre, maar slechts enkelen schreven er zelf over. Het is aandoenlijk om het gezicht van de gerenommeerde architect / hoogleraar te zien als hij met een dikke monografie over zijn werk aan komt zetten en vervolgens te horen krijgt dat dit geen wetenschappelijk output is die aan hemzelf kan worden toegerekend op het moment dat hij zelf niet als auteur in het boek staat vermeld. In tweede instantie, en dat vind ik veel wezenlijker, is er het feit dat er veel informatie verloren gaat, omdat eigenlijk alleen de architect zelf weet wat er

in hem of haar omgving toen het gebouw werd ontworpen en gerealiseerd. Interviews kunnen deze leemte vullen, maar dan alleen de gefilmde, niet een bloemlezing van uitspraken die door een ander werden geïnterpreteerd en genoteerd. In mijn proefschrift, waarbij de kern van het onderzoek bestond uit de analyse van een zevental gebouwen uit de wederopbouwperiode in Nederland, gaven met name de teksten geschreven door de architecten zelf betrouwbare informatie om de eigenlijke bedoelingen ten aanzien van ontwerp en realisatie van het gebouw te achterhalen. Ze bleken een belangrijke bron te zijn om een gebouw van destijds op dit moment te kunnen doorgronden, omdat juist deze gebouwen onderwerp zijn van herontwerp. Met name deze gebouwen dienen met respect te worden behandeld om een kans te krijgen om voort te leven.

Dirk Roosenburg, Huig Maaskant, Ben Merkelbach, Frank Sevenhuysen en Piet Tauber beschreven hun gebouwen zelf. Dit leidde tot prachtige citaten in mijn proefschrift. Ik noteer hier van één van hen enkele citaten. Huig Maaskant schreef in de herfst van 1951 over het Groothandelsgebouw in Rotterdam: *'Het enige waar men op kan bezuinigen is de afwerking en deze betreft bij een bedrijfspand zo'n klein gedeelte van de bouwkosten, dat hier geen belangrijke mogelijkheden voor besparing aanwezig zullen zijn.'*² Hiermee gaat Maaskant in de verdediging tegen een mogelijke aanval op de bouwkosten, die drie tot vier maal zo hoog zouden uitvallen dan in aanvang de bedoeling was. De oplossing was volgens hem: *'een zodanige perfectie te bereiken dat de*

*ondernemer in een dure ruimte goedkoop werkt.' Vervolgens schreef hij in 1953: 'Architectuur is zeker niet gebonden aan kostprijs, maar wel ontstaan grote moeilijkheden wanneer men tijdens de bouw steeds moet versoberen. De bekledingspenanten van de gevel zijn bijvoorbeeld bedoeld in bijna witte uitvoering. Ter besparing moest de witte marmerslag vervangen worden door fijn grind, later bleek dat de terrazzoafwerking van de schokbetonnen kozijnen economisch niet mogelijk was; twee factoren die de kleur van een gebouw bepalend beïnvloeden in een stadium, waar de bouw zover gevorderd is dat men geen kant meer uit kan.'*³

Het Groothandelsgebouw tijdens de renovatie in 2004. Links nog geschilderd en met enkel glas, rechts het beton gestraald en de kozijnen gevuld met isolatieglas

In het kader van mijn onderzoek was dit een belangrijke ontdekking. Het is de enige verwijzing naar de afwerking van het gebouw zoals het oorspronkelijk bedoeld was: een wit gebouw! Wie schetst mijn verbazing dat het gebouw er na de ingrijpende renovatie van 2002-2005 er opeens zo grijs en grauw uitziet, onder het motto dat het oorspronkelijk zo bedoeld was (Joop van Stigt, architect van de renovatie). Verder speurwerk leverde op dat het gebouw in eerste instantie weliswaar in schoonwerk, grijs beton, werd opgeleverd, maar dat men genoodzaakt was het vervolgens te schilderen: *'Weliswaar zijn de verwachtingen omtrent het blijvend onberispelijke effect van het betonwerk in de gevel niet in vervulling gegaan.'* Dit schreef Leo Ott in 1969 in zijn boek over de realisatie van het grootste gebouw van Rotterdam op pagina 129.⁴ Op pagina 178 kwam hij hierop terug: *'Het Groothandelsgebouw was gelijk een jonge, struise vrouw, die helaas sneller verouderde dan de schoonheidsspecialis-*

Het Groothandelsgebouw na de renovatie in 2005

ten hadden beloofd.' Het schone beton verouderde en vervuilde zeer snel en in 1963 werd er een 'conserverend preparaat op kunstharsbasis' aangebracht. De bezuiniging die Maaskant beschreef, het weglaten van de witte marmer- en terrazzotoeslag aan het beton, kwam de opdrachtgever duur te staan. In 1951 gaf Maaskant zelf al blijk van zijn twijfel betreffende de afwerking van het schone beton: 'Het afwerken van de betonoppervlakken, die aan weer en wind zijn blootgesteld, is nog steeds een probleem. Wanneer geen bekleedende laag wordt aangebracht (bijv. terrazzo), maar het beton bijv. gepolijst of gezands-traald of gebouchardeerd wordt, heeft men het bezwaar van de beschadigingen, grindnesten en stornaden.'⁵

Het gebouw staat er op dit moment, 2007, dus weer even grijs en grauw bij als op het moment van de eerste oplevering. Er is een immense operatie uitgevoerd van stralen, plamuren en poetsen. Zo was het ooit, maar het was dus nooit zo bedoeld. Het feit dat het enkele vensterglas vervangen werd door isolatieglas met een blauwe weerschijn werkt eveneens niet mee aan een positiever beeld van het gebouw. Ik vond het wit geschilderde gebouw met het heldere glas mooier en volgens mij was het meer in overeenstemming met het oorspronkelijke beeld zoals Maaskant het bedoeld had. Let u daar maar eens op als u vanuit het Centraal Station naar het NAI toe loopt. Maar wellicht zal ook dit grijze beton weer verouderen en afsplinteren, zodat men wederom kan besluiten het gebouw te schilderen, of misschien wel van een witte terrazzolaag te voorzien. Een gebouw is een levend ding dat bij de gratie van het beschrevene de kans kan krijgen om te overleven.

- 3 Maaskant, H.A., 'Architectonische verantwoording', **Bouw**, (1953) 9, 150.
- 4 Ott, L., **Van luchtkasteel tot koopmansburcht**, Rotterdam 1969, 129 en 178.
- 5 Maaskant, H.A., 'Het Groothandelsgebouw te Rotterdam', **De Ingenieur beton**, (1951) 9, bt 20.

*Hielkje Zijlstra (*1962) is sinds 2006 verbonden aan de afdeling Architectuur, @MIT, als universitair hoofddocent (faculteit Bouwkunde, Technische Universiteit Delft). Van 2001 – 2006 deed zij promotieonderzoek aan de TU naar Bouwen in Nederland 1940-1970: Continuïteit + Veranderbaarheid = Duurzaamheid. Van 1988 – 2001 werkzaam als architect bij Atelier PRO en Inbo.*

Deze bundel verschijnt ter gelegenheid van het afscheid van Tjeerd Boersma bij BONAS. Hij heeft BONAS niet alleen bedacht, hij heeft er twaalf jaar leiding aan gegeven en het gemaakt tot een onmisbaar instrument voor onderzoek naar onze gebouwde omgeving. Leidraad hierbij was de gedachte dat onze vaak persoons- of ideologisch gebonden lapidaire kennis van de architectuurgeschiedenis nog wel wat aanvulling kan gebruiken, wil ze ooit het predikaat compleet verdienen. Daartoe is inmiddels een almaar uitdijende database online beschikbaar, en is een fraaie reeks boeken over interessante, maar vaak onbekende architecten verschenen.

Deze bundel geeft blijk van de waardering voor Tjeerd, die is neergelegd in een groot aantal artikelen door mensen van zeer verschillende achtergrond. Allen hebben gemeen dat ze op een of ander moment met Tjeerd hebben samengewerkt, als stagiair of vrijwilliger bij BONAS, als collega bij de Stichting Wonen of het NAI, als auteur van een BONAS publicatie. De bundel geeft een beeld van de grote verscheidenheid in de Nederlandse architectuur en stedenbouw, alles waar BONAS voor staat en waar Tjeerd al die jaren voor heeft gestaan. Hij markeert het einde van een tijdvak, maar vormt evenzogoed een schakel met de BONAS-boekenreeks die, nu zonder Tjeerd, wordt voortgezet en nog vele bouwstenen voor onze kennis van de architectuurgeschiedenis zal opleveren.

Dit boek verschijnt op initiatief van de Stichting Bibliografieën en Oeuvrelijsten van Nederlandse Architecten en Stedebouwkundigen (BONAS). De Stichting BONAS houdt zich bezig met het inventariseren van het werk van Nederlandse architecten, interieurarchitecten, stedenbouwkundigen en tuin- en landschapsarchitecten uit de negentiende en twintigste eeuw. Dit werk wordt gepresenteerd via de BONAS-website www.bonas.nl en in de BONAS-boekenreeks. De Stichting BONAS is gevestigd in het gebouw van het Nederlands Architectuurinstituut, waarmee nauw wordt samengewerkt. Voor alle inlichtingen en voor abonnementen op de boekenreeks: Stichting BONAS, Museumpark 25, 3015 CB Rotterdam, 010 - 440 12 21, info@bonas.nl.

B
O
N
A
S